

**RANKRAŠTINIS TERMINOGRAFINIS HENRIKO
HORODNIČIAUS PALIKIMAS**

Lietuvos fizikos terminų žodynų¹ rengimas ir leidyba liudija didelį vyresniosios kartos profesorių rūpinimąsi fizikos terminų norminimu, sisteminimu, lietuvių mokslo kalbos ugdymu. Šio darbo įkvėpėjas ir organizatorius buvo profesorius Povilas Brazdžiūnas, įtraukęs į jį tiek savo bendraamžius – Antaną Puodžiukyną, Joną Stanaitį, Henriką Horodničių, tiek jaunesnius kolegas – Kostą Ušpalį, Henriką Jonaitį, tiek savo buvusius studentus – Alfonsą Juodviršį, Joną Batarūną, šių eilučių autorę ir kt.

Fizikos terminų tvarkymo tradicijos Lietuvos aukštosiose mokyklose yra gana senos. Dar 1916 m. Ignui Končiui rašant fizikos vadovėlį, lietuviškų terminų darybos klausimais jį konsultavo Kazimieras Būga (K. Būgos laiškas I. Končiui. MA CB Rankraščių skyrius. F12, ap. 1742). Reikėtų prisiminti ir I. Končiaus Dotnuvoje suburtą Žemės ūkio akademijos dėstytojų kolektyvą fizikos ir meteorologijos terminams aptarti. I. Končiui persikėlus dirbti į Lietuvos universitetą, terminologijos darbas buvo tęsiamas jau toje aukštojoje mokykloje. Į jį įsitraukė universiteto docentai ir asistentai P. Brazdžiūnas, Antanas Žvironas, A. Puodžiukynas, Kazimieras Baršauskas, Alfonsas Jucys. Jų apsvarstytus ir siūlomus terminus peržiūrėdavo kalbininkai Jonas Baronas ir Juozas Balčikonis. Fizikos terminų žodyno rankraštis buvo parengtas trimis kalbomis, tačiau dėl lėšų stokos iki Antrojo pasaulinio karo jis taip ir nebuvo išleistas².

¹ Fizikos terminų žodynas: [Liet.-rus.]/Red. P. Brazdžiūnas. V.: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1958. [123] p.; Fizikos terminų žodynas: [Liet.-rus.-angl.-vok.]/Red. komis.: P. Brazdžiūnas (vyr. red.), <...> H. Horodničius ir kt. D. 1. A-L. V., 1971. 419 p. D. 2. M-Ž. V., 1973. 588 p. (Projektas spausdintas rotaprintu); Fizikos terminų žodynas: [Liet.-rus.-angl.-vok.]/Red. komis.: P. Brazdžiūnas (vyr. red.), K. Ušpalis (pavadootojas), J. Narušis (sekretorius), R. Banienė, T. Banys, J. Batarūnas, A. Česnys, K. Gaivenis, H. Horodničius, A. Jucys, A. Juodviršis, A. Kaulakienė, V. Kaveckis, J. Klimavičius, E. Makariūnienė, J. Nainys, A. Puodžiukynas, J. Stanaitis. V.: Mokslas, 1979. 680 p.; Lazerių fizikos terminų žodynas: [Liet.-rus.-angl.], Projektas svarstymui/Red. komis.: P. Brazdžiūnas, K. Gaivenis, H. Horodničius, J. Klimavičius, A. Pišarskas, A. Stabinis. V.: VVU, 1984. 169 p.

² Končius I. Fizikos terminai // Gamta. 1938. T. 3, Nr. 4. P. 258–264.

Vėliau, daugumai fizikos terminų komisijos narių persikėlus į Vilniaus universitetą, darbas buvo tęsiamas jame. Čia svarbiausieji fizikų patarėjai buvo kalbininkai Pranas Skardžius, Antanas Salys, Petras Jonikas, J. Balčikonis³.

Vokiečių okupacijos metais fizikos terminų žodynas taip pat nebuvo išleistas. Tiksliai nežinomas ir komisijos narių fizikos terminų kartotekų likimas. Tik A. Žvironas apie savąją rašė, kad ją 1943 m. perdavęs Mokslų akademijai⁴. Tačiau iki šiol jos aptikti nepavyko.

Atkurtame lietuviškame Vilniaus universitete į lietuvių fizikos terminografijos darbą įsitraukė ir H. Horodničius, buvusio Stepono Batoro universiteto asistentas. Fizikos terminų komisijoje labai pravertė jo tobulas lenkų kalbos ir neblogas kitų kalbų mokėjimas, svarstymo metu pareiškiamos vertingos pastabos, siūlymai, kurie atsispindi rankraštiniame terminografiniame jo palikime. Tą palikimą, H. Horodničiaus dukros Marijos Rūtos 1990 m. perduotą LMA Lietuvių kalbos instituto Terminologijos grupei, sudaro 4 įvairiu laiku rašytos fizikos terminų kartotekos ir 10 segtuvų. Juose surinkta medžiaga, susijusi su „Fizikos terminų žodyno“ ir numatyto „Aiškinamojo fizikos terminų žodyno“ rengimu.

Pirmoji fizikos terminų kartoteka, kaip pažymėta paties H. Horodničiaus ranka, sudaryta 1944 m. sausio--vasario mėn. Ją papildė, ėmęsis vertimų. Apie tai autobiografijoje H. Horodničius rašė: „1943 m. uždarius Vilniaus universitetą, buvau nukreiptas darbui į geležinkelių valdybą <...>, nenorėdamas nutraukti ryšių su fizikos mokslu, pradėjau versti rusiškus fizikos vadovėlius. Iki 1944 m. pabaigos išverčiau Landsbergo „Optiką“ bei Sachrovo ir Kosminkovo „Fizikos uždavinyną“. Terminai šioje kartotekoje apima visus fizikos skyrius. Kortelės užpildytos H. Horodničiaus ranka, smulkia ir tvarkinga rašysena. Terminai pateikti lietuvių, vokiečių, prancūzų, rusų kalbomis. Paties autoriaus pasakyta, kad kartoteką sudaro 1801 kortelė. Kortelėse greta tarptautinio termino dažnai įrašytas ir lietuviškas atitikmuo, pavyzdžiui, greta tuo metu plačiai įsigalėjusio termino *feinstruktūra* pateikiama ir *smulkioji struktūra*.

Antroji, kiek mažesnė, 1200 kortelių kartoteka daugiausia rašyta mašinėle, kai kur ranka. Terminai pateikti šešiomis kalbomis – lietuvių,

³Šenavičienė I. Fizikos raida Lietuvoje, 1920–1940. V.: Mokslas, 1982. P. 85–91.

⁴Antanas Žvironas: Literatūros rodyklė / Sud. E. Makariūnienė. V.: [FI], 1988. D. 1. P. 9.

anglų, vokiečių, prancūzų, rusų ir lenkų. Kai kurie terminai turi atitikmenis ne visomis kalbomis. Plačiausiai pateikti atomo branduolio, optikos, spektroskopijos terminai, tačiau yra ir kitų sričių terminų. Šioje kartotekoje terminai sudėstyti lizdais, pvz.: *regėjimas*, *r. dieninis*, *r. dviakis* ir t.t. Kartotekos sudarymo laikas nenustatytas, atrodytų, kad ji sudaryta remiantis pirmąja kartoteka.

Kitos dvi kartotekos buvo rašytos rengiant keturkalbį ir aiškinamąjį fizikos terminų žodynus. Prie terminų dažnai randama nuoroda į 1973 m. Berlyne išleistą keturkalbį fizikos žodyną. Trečioji kartoteka H. Horodničiaus apibūdinta taip: „Kortelės, kurios turi būti peržiūrėtos, o dalis palikta ateičiai“. Šioje kartotekoje sudėta 200 terminų.

Ketvirtąją kartoteką, kurią H. Horodničius pavadino „Ateityje reikalingos kortelės“, matyt, sudaro pasiūlyti, bet galutinai komisijos nepriimti terminai. Čia randame terminų, nepatekusių į keturkalbį „Fizikos terminų žodyną“, pavyzdžiui, *pranara*; свиль, слой течения; *schliere*; *Schliere* (f), nors žodyne yra *pranarinė optika* FTŽ 206. Šios kartotekos apimtis apie 100 kortelių.

Aiškinamojo fizikos žodyno straipsnių kartoteka apima tik optiką ir spektroskopiją. H. Horodničius rengė minėtajam leidiniui šių sričių straipsnių vardyną ir buvo jų vadovas. Prie antraštinio straipsnių žodžio dažnai parašytos sąvokos, kurios turėtų būti minimos rašant ta tema, pvz.: *absorbcija* (*šviesos sugėrimas*, *absorbcijos geba*, *šviesos filtras*, *optinis pleištas*, *Bero dėsnis*, *reabsorbcija*). Kortelės rašytos ranka, tik lietuviškai, išdėstytos pagal abėcėlę ir apima apie 750 straipsnių pavadinimų.

Rankraštinio palikimo segtuvuose yra ir kitokios sutvarkytos ar tik kiek aptvarkytos su fizikos terminų žodynais susijusios medžiagos. Surinktos grupės terminų, susijusios su tam tikru fizikiniu reiškiniu, pavyzdžiui, *dozimetrijos vienetai* ir kt., trumpai reziumuojami posėdžiai, kuriuose su terminologais buvo aptariami žodyno projektai. Yra ir kitokių pastabų. „Fizikos terminų žodyno“ redaktoriai buvo pasiskirstę į dvi gan taikiai diskutavusias grupes, tiesa, kartais išplieksdavo ir aštresni ginčai. Viena buvo už tarptautinių fizikos terminų lietuvinimą, jai nuosekliausiai ir ryžtingiausiai atstovavo P. Brazdžiūnas. Antroji buvo pakantesnė tarptautiniams terminams; remdavosi dažniausiai tarptautinių fizikos terminų vartosenos tradicija. Už šiuos terminus dažniausiai

pasisakydavo H. Horodničius, J. Batarūnas, šių eilučių autorė. Šias tendencijas iliustruoja vienas H. Horodničiaus ranka rašytas lapelis: „Terminų lietuvinimas, prof. P. Brazdžiūnas: *radius* → *spindulys*; *procesas* → *vyksmas*; *specifinis* → *savitasis*; *reiškinys*, *efektas* -- palikti abu; *selektyvusis* → *išrinktinis*“. Po ilgų diskusijų *energijos disipitacijos dėsnis* buvo pakeistas lietuvišku *energijos vienodo pasiskirstymo dėsniu*. Šio lietuviško varianto sukūrimą H. Horodničius priskiria sau.

H. Horodničius daug dirbo rengiant „Lazerių fizikos terminų žodyną“, aktyviai dalyvavo posėdžiuose, kuriuose buvo aptariami nauji terminai, keturkalbio „Fizikos terminų žodyno“ papildymai. Iš to laikotarpio liko užrašyta: „*chirp* – *čirpas* (dažnio) ir jo vediniai *čirpinimas*, *čirpa*, *čirpintuvas* <...>“ Vienas jų (*čirpas*) jau vartojamas fizikos terminijoje.

Daugelį metų svarstydami fizikos terminus rengiamiems žodynams, jaunesnieji kolegos mokėsi iš H. Horodničiaus tolerancijos, didelės atidos svarstomam dalykui, pagrįstos puikiu savo dalyko išmanymu.